

ДУХ И ЧИН МИЛОША ЂОРЂЕВИЋА

Тематски зборник радова

Овим зборником издавачи обележавају седам деценија живота
и пола века књижевног и научног рада Милоша Ђорђевића

ВИСОКА СТРУКОВНА ВАСПИТАЧКА
И МЕДИЦИНСКА ШКОЛА У ВРШЦУ
ЦЕНТАР ЗА КУЛТУРУ И ТУРИЗАМ МЛАДЕНОВАЦ

Уређивачки одбор

Проф. др Бранко Тошовић
Проф. др Грозданка Гојков
Проф. др Марица Лиовић
Проф. др Весна Мојсова Чепишевска
Доц. др Олга Војчић Коматина
Проф. др Стојан Бербер
Проф. др Тихомир Петровић
Проф. др Александар Стојановић

Уредници

Др Ана Мумовић
Др Арно Вониш

Рецензенти

Проф. др Владимир Осолник
Проф. др Милорад Јеврић
Др Арно Вониш
Проф. др Предраг Јашовић
Др Марија Јефтимијевић Михајловић

Мозаик на корици „Наговештај“,
академски сликар Небојша Јоцић

Ана Мумовић*

„МАТИЧНЕ ЋЕЛИЈЕ“ НАУЧНИКА
(Генеза творачког дара и дух научника
и културног подвижника)**

Айстѝракиѝ. Полазећи од идеје да у свакој стваралачкој биографији постоје чворишта или „матичне ћелије“ личности које служе као лакмус папир за разумевање искона дара, људског карактера и стваралачког духа и темперамента, у раду осветљавамо она места која су од значаја за разумевање лика и дела Милоша Ђорђевића.

Мапирамо места из личних исказа, црвене школске свеске, компјутерских бележака, беседа и енграма сећања из света детињства, праксе и искустава.

Кључне речи: Милош Ђорђевић, стваралачки дух, аналитички чин, песник, научник, новинар, културни прегоаоц

Присѝуйѝ. – У свакој стваралачкој биографији постоје чворишта или „матичне ћелије“ (Гастон Башлар) личности које служе као лакмус папир за разумевање искона њеног дара, људског карактера и стваралачког духа и темперамента.

Заокружујући циљеве зборника, маркирамо неколико битних чворишта која постају допунски *услов* за разумевање *духа и чина* Милоша Ђорђевића, односно путева развоја, природе и домета творачке личности. У њима је садржано, казао би песник, *све шѝло је желео да остиѝави било где* и све што је носио у себи и/или хтео *да остиѝави у наслеђе*.

Маркирајући их из разговора и трагајући за доказима у кратким објављеним текстовима, пригодним беседама на отварању научних скупова и промоцијама књига, у новинским текстовима или белешкама у компјутеру, записима на маргинама прочитаних књига и у јединој

* ORCID 0000-0002-6974-8960, djordj_ana@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-66/2024-03 од 26. 1. 2024. године.

сачуваној гимназијској свесци из 1970. године (драгоценој по томе што су у њој уписани датуми настанка првих објављених прича) бележимо неколико „матичних ћелија“ и наглашених места са *живојне маје* и *развојној иуша* значајних као прилог зборнику и потребе да настане с поводом.

У компјутерским белешкама¹ смо нашли реченице које објашњавају потребу за зборником и његову сврху: „Иво Андрић је 1946. године у свој дневник забележио оглас из Политике ‘Стихове пишем за надгробне споменике’“. Уз запис Ђорђевић је дописао:

„Овај је зборник мој први надгробни споменик и некролог унапред. Прво саборно место *духа и чина* (А. М.) којима сам свету желео да донесем идеју о победи истине и правде. И зборно место и стражарско место на кружници која одваја мапу живота од мапе бесконачне смрти.“

Иначе, и живот и смрт увек је посматрао као жижу под сочивом и ту идеју саопштио је уклесавши је на споменик очеве сестре у облику књиге. Тада средњошколски професор језика и књижевности дао је да се на једној страници напише: „Сами се рађамо“ а на другој „И сами умиремо“. И отворена књига крај споменика и мисао о самоћи као пратиљи рађања (или живота) и умирања (или смрти) упућују на Ђорђевићеву најдубљу идеју да је стварање схватао као *светлуцави шренутиак судбине*.

Дух самониклих јунака

Спознајући светлуцави тренутак истине, у разговорима Ђорђевић често говори како је, као и његова генерација, рођена на селу, у првој поратној деценији, он прави пример оних *самониклих* јунака и генерација из истоимене приче Прежихова Воранаца (1893–1950), словеначког реалисте који је умро четири године пре његовог рођења и који се, доследан својој правдољубивости и реалистичком прилазу, у књижевном раду и животу бавио социјалним темама. Исказ је значајан као примарна чињеница или прва „матична ћелија“, јер маркира свест и сећања на порекло и рано детињство као чиниоце обликовања личности.

То значи да је поникао готово ни из чега; да се кретао као *pergruuum mobile* и да је у свет понео бескрајну веру да се знањем и радом, истином

¹ Пред нама је огромна грађа сложена у много фасцикли, упркос чињеници да је део спаљен у отетом стану у Приштини, 1999. године. То ће бити предмет неке наше посебне књиге.

и правдом, како је схватио и прихватио утопијски обећани пут у нову будућност у једнопартијском идеолошком друштву, може све постићи. И тако се успињао као Сизиф којег је дуго пратила срећа. Има у том сазнању, када се промисли дубље, осим свести о косовском пореклу и извесног Кишовог људског осећања „о сопственој безначајности и ништавности“ и свести о подношењу „удараца судбине [...] без роптања и приговора“.² У том смислу његов људски карактер одређује максима коју често изговара: „Бог на небу рад на земљи“, што је запазила и Брандуша Жујка. Временом се уверио да је та девиза била сурова и да другачија не би могла бити ни постојати.

Потенцирао је зато и исказ мајке Драгице, која је за свако од четворо своје деце знала шта може и докле ће стићи! За друго дете, цитирао ју је често, чак и студентима, говорила је, мислећи на лекара: „Мој син ће да буде доктор“. И без завода или института за усмеравање деце, знала је мајка, која га је, како је говорио и записао у роману у рукопису, уз петролејку, учила да пише прва слова тако што је у свесци широких линија мала слова писала између две а велика слова између три линије. И њен син је постигао и више. И зато често помиње њену методичку, дидактику и педагогију која је била наука за сва времена и прецизно одређивала време и услове у којима је *дух самониклих* могао опстати и успети: „Ако не учиш школу, сине, лопата ти не гине“.

Када је у питању обликовање карактера и личности и избор *стваралачкој њуши*, то је значило ништа друго до несвесно откривање истине да је *језик био његова судбина*. То сазнање које сада, поводом седам деценија живота и пола века стварања, обликујемо као откриће, потврђује све оно што су у аутопоетичким коментарима бележили и објашњавали многи ствараоци; доказује истину да сва уметност настаје паралелно на два начина или из два извора: (а) *из себе саме* и (б) *из живојша*. Зато је природно што прабиће и живо биће Милоша Ђорђевића и његов стваралачки *дух и чин* (именован у насловима четири тома огледа и студија) настају из *књија, њросћора живојша самоникли и њод ударом оскудних њорайњих њодина и једнојарџијској идеолошкој друшћва*. У тим условима настао је његов универзум у којем је *крићика била умностџ а њоезија умейностџ*.

Присећао се и чињенице да су те године биле сушне и неродне, па га је отац често подсећао и, тврдо и победнички, говорио: „Проја те отхранила, сине“. Ако је Киш говорио да је као писац „доспео ниоткуда“,

² Миливоје Павловић, *Венац њрња за Данила Киша*, Службени гласник, 2016, 39.

Ђорђевић показује да је доспео из *духа самониклих*, из варнице од удараца судбине и из бића српског језика на којем је стварао свој универзум који га је једини обликовао, бранио и сачувао.

Свест о језику (матерњем) илуструје чињеница да је још из студентских дана често понављао Миљковићеву рефлексију из „Заморне песме“ збирке *Порекло наде* (дипломски рад на факултету урадио је код професора Вука Филиповића са темом „Поетика Бранка Миљковића“):

*Они који имају свети
Нека мисле шта ће с њим
Ми имамо само речи
И дивно смо се снашли у тој немаштини.*

Матерњи језик га је научио трагичном осећању живота као услови сваке уметности. Друго име уметности за њега је одувек било људска судбина и култура. Најпре је слутио, а потом и сазнао, да је језик „оруђе културе“.³ То сазнање, исповедно казује, могао је јасно да дефинише тек закружујући седму деценију живота. И зато је најбољи део њега у његовим књигама. Оне су, биле од песама и критика или прича и романа (који ће доћи), као и у новинским текстовима – његово лице и очи. А све стаје у уверење да бити једном песник значи заувек бити песник, без обзира којим се формама књижевности предао.

Свет и дух самониклих као свет оскудице, усамљености и самоће он је, по законима психологије, савладавао креацијом. За креацију имао је једно и једино средство и оружје – *српски језик*. *Стиваралачки дух и аналитички чин* зато творе универзум Милоша Ђорђевића и илуструју такав пример.

Благословени дух и смисао прве учитељеве похвале

Осетљив и интровертни тип, Ђорђевић зна да је мајци као учитељици живота остао дужан. Лик мајке је, такође, примарно чвориште за разумевање битних *мајичних хелија* проблематике о којој расправљамо. И зато се њеном лику, духу и души враћа у рукопису романа-реке *Божја милост*, приказујући је као неуморну и неумлу жену која је знала све да ради само није знала и/или није могла ни стигла, од рада или стида, никада да каже „не могу или нећу“. Она је била од соја оних див-жена

³ Павле Ивић, „Приступ“, у: *Историја српске културе*, Дечје новине, Горњи Милановац, Удружење издавача и књижара Југославије, Београд, 1996, 6.

у српској породици по којима су неке добијале презимена и које су сигурно биле као слово о рађању и животу не само *узор* песме Косовца Моше Одоловића „Мама је глагол од глагола радити“:

*Радиџи, њодојџи, њокриџи, њовиџи,
Приџи, обиџи, ојџи њодојџи;
[...]
Доручак, ручак, ужина, вечера,
[...]
Посоли, досоли, замеси, њодмеси,
Добар дан, изволи, њобоју, где си?
Койриву вадиџи, ружу садиџи [...].⁴*

У најдубљем смислу то значи да је уметност за Ђорђевића била онај андрићевски покрет одбране од живота-крвника и смрти и/или борба у игри за живот, какву у Андрићевој алегоријској причи „Аска и вук“, игра Аска пред вуком, односно трагање за истином о којој није могао ни умео да ћути. То ће платити тако што ће у Приштини као песник, магистар и новинар због свог духа друштвеног критичара остати без посла од 1991. до 1995. године.

У монографији *Гојбуљска основна школа* (која је сазирана 1926. година, када се родио његов отац Милутин) и коју је похађао до 1964. године, записао је сећања, слике и стварне догађаје који, ближе и тачно, осветљавају „конфигурацију душе“, обликовање карактера и избор пута, дакле, све „матичне ћелије“ о којима говоримо. Полазећи од чињенице:

„Ако се у Слатини, у кући у којој сам се родио, зачео мој живот, у Гојбуљској школи се, сигурно, зачала моја будућност, као и будућност толико других људи“.

„Како да се не присетим како ме је учитељ Драгутин Чупић похвалио шта сам, буквално, ни од чега, везујући концем два дрвета, једно дебље и једно тање, направио слово А“.⁵

На мајчину педагошку доктрину ослонила се дедина етичка теорија пореклом из *Библије* која је, такође, пресудно обликовала карактер и личност дечака и уграђена је као стуб у сваки његов *дух и чин*. И наука

⁴ Мошо Одоловић, *Мама је глагол од глагола радити*, Јединство, Приштина, 1986.

⁵ Милош Ђорђевић, Божидар Зарковић, *Гојбуљска основна школа*, Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић“, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997, 114.

деде Бора био је једноставан, захтеван и строг. И унук га је поштовао. У истој књизи читамо: „У школу сам одлазио и враћао се са заповешћу деда Боре: ‘Ако украдеш и слажеш, сине, не долази ми код куће’“.

У књизи о својој основној школи Ђорђевић још пише: „И тако је било. Док су остала слатинска деца у повратку из школе ‘нападала’ гојбуљске воћњаке, који су им били ‘на путу’, ја сам стајао по страни и гледао. Тако је стварана, похвалом, претњом и казном, цела педагогија и лозинка мог живота и рада“.⁶

И много касније, као средњошколски професор, следио је дедин наук: „Немој, сине, да ми ико дође код куће и да ми се жали на тебе“. И за пет година професорског рада, казао ми је, оставио је само једну јединицу, и то ученику из Гојбуље који је понављао разред и презивао се Ђорђевић.

И коначно, *идеју о самониклима* као доказ свеколике оскудице илуструје и запис у којем се она јавља паралелно са дефинисањем интимних осећања:

„Када сам од сестре од тетке Смиље, која је живела у граду, добио кожну торбу са једним патентом, који је за сву сеоску дечурлију био појам технике, био је то догађај који је узбуђивао не само мене. Та торба је деловала као ‘атрактивни приказ’ и ‘чудо’. Можда су ми сви завидели и желели је, као што сам ја завидео учитељовој кћери, нежној и богатој, срећној и привилегованој код оца, како сам мислио“.⁷

Са тим осећањима напустио је Гојбуљу и у пети разред отишао у град, Вучитрн. Мајчин и дедин наук су му условили везаност за уметност. У исповести читамо мисли из великог механизма сећања које пластично и рендгенским снимком осветљавају суштину о којој говоримо:

„Већ тада су ми, често у зору, долазиле девојке из села, захтевајући да им пишем писмене задатке, и, још чешће, љубавна писма које су слале момцима.

Тако сам почео да вежбам уметничке визије. Писао сам из *йерсијективне женске девојачке душе* некоме о коме ништа нисам знао. Стварао сам момцима слику женске заљубљене душе, стално се питајући како изгледа телевизијска слика о којој ми је деда причао“.⁸

⁶ *Истио*, 113.

⁷ *Истио*, 114.

⁸ *Истио*.

За бочно осветљавање „матичних ћелија“ личности и творачког дара М. Ђорђевића битна је и деда Борина мисао, човека рођеног на Косову 1905. године као турског роба. Она је преносила историјско искуство, дефинисала односе Срба и Албанаца и била је казана у пословичкој форми: „Децо, ако дигнемо пушке једни на друге, ми не овде не можемо остати. Морамо се селити“.

Зато је говорио: „То није био мој рат. Ако власт није знала то што је знао роб, онда није била достојна. Ако је знала и подигла пушке, онда је то учинила смишљено“. Из те поуке као „матичне ћелије“ поникао је Ђорђевићев бесмртни критички дух присутан у свим стваралачким делатностима: поезији, драми, критици, новинарству и културним пројектима. Једноставно је следио дедин оштроумни поглед на историју и стварност. То је био онај деда који га је често, лети, истеривао из малене собе са још мањим прозором у дебелом дувару, говорећи: „Изази! Нећу да скренеш од читања. Па шта онда да радим с тобом!“

Златни дух из црвене школске свеске

За наша истраживања и налазе од изузетног је значаја црвена школска свеска малог формата у коју је Ђорђевић преписивао лекције из Енглеског језика. На њеним корицама стоји исписано „Стеван“, што је био први од његових псеудонима.⁹ На првој страници неко је од школских другова пророчки уписао: „Савремени писац Милош Ђорђевић“.

Испред приче „Превара“ налазимо белешку преко читаве странице: „Самостални рад. Саставне теореме и чињенице. Искуства и упутства. Ђорђевић Милош. Гимназија Па“. Под датумом 18. XI 1970. и 10. 9. 1971. стоји запис или покушај приче под насловом „Село моје“ чији почетак чини лирска ритмичка проза која се може преточити у песму. Тешко је поуздано одредити да ли је то реални *машинени* изум универзума шеснаестогодишњег дечака или одјек неке народне песме и изреке међу Слатинцима. Запис је свакако битан за разумевање примарних *услова* у којима су се формирали људски и творачки златни *дух и чин* Ђорђевићев.

Запис разумемо као одјек песме које су ђаци певали у школском дворишту Гојбуљске школе. Док су Гојбуљци клицали: *Караче се карало,*

⁹ Милош Ђорђевић се касније потписивао и као Милош Вук и под тим псеудонимом објављивао је песме у приштинском студентском листу „Нови свет“.

Мироче се мирило, / Гојбуља сѝисла Слатину ѝриѝисла, Слатинци су отпевавали расипајући отпор и златни прах у гласу: *Слатина сѝисла Гојбуљу ѝриѝисла*. Поменути запис, оивичен златним прахом и у знаку поетске сажетости почиње, овако: „Село моје мало стоји иза једног брега а испод њега кисела га вода гледа.¹⁰ Оно је ту, сасвим близу, иза једног трна, близу Вучитрна. [...] Оно лечи и трује људе својим даром и својим жаром (А. М.)“.

Знаци *жар и дар* су они знаци који говоре о Ђорђевићевој иницијалној и/или исконској творачкој енергији, независно од тога што у запису, као и у објављеним причама, налазимо много стилских неравнина и правописних грешака, које нису исправљене ни у штампаним причама.

У истој свесци су и рукописи приче „Превара“ под датумом „1. IX 1970, Слатина“ и „Магла“¹¹ под датумом 12. 12. 1970. и 15. XII 1970, Слатина“¹², који топографишу стваралачки почетак писаца и научника. „Магла“ почиње у знаку рефлексивно-исповедног исказа: „Живот пролази страховито брзо заједно с временом доноси и односи муке и брије људима“ и у њему се налази најдубља назнака *свеѝа самониклих* који смо именовали као прву „матичну ћелију“.

Поетика почетка „Преваре“ је у знаку рефлексивне која упућује на *маѝѝу и сѝособносѝ анализе као биѝно одређење каракѝера и услов сѝваралачкоѝ дара*:

„Одавно¹³ сам *фанѝазирао* и тражио себе у овом животу, лутао у место (sic!), кроз трикове и *ѝриче ѝролазио, анализирао их суѝѝински и целовиѝо*. [...] *Машаѝајући* (А. М.) о томе шта сам и ко сам у овом свету, шта у њему представљам, доживео сам много срећних тренутака, много радости“.

Први део исказа (*фанѝазирао*) природно се везује за уметност и оно што он касније именује као *сѝваралачки дух*, а други део (*анализирао их суѝѝински и целовиѝо*) нужно се везује за анализу и критику или оно што он именује као *аналиѝички чин* репрезентован

¹⁰ У селу постоји изузетно питки извор киселе воде и по томе је оно добило име.

¹¹ Прича „Магла“ објављена је у студентском листу „Нови свет“, год. II, бр. 10–11, Приштина, 1971.

¹² Изнад овог датума накнадно је графитном оловком исписан датум 22. 12. 1970.

¹³ Уместо речи *одавно* првобитно је стајало *вечиѝо*, што упућује на свест дечака који тражи погоднији стилски израз, и та стилска интервенција је значајна за разумевање и тумачење развојног пута.

у огледима и студијама, посебно монографијама које представљају круну његовог научног рада.

И најзад, после приче „Превара“, у црвеној свесци читамо кратак исповедни запис „Мајчине муке“ као круцијални доказ теорије коју развијамо трагајући за пореклом и природом уметничког и аналитичког дара као *амалиама чуда и шируда*. Муке почињу трауматичним сећањем и суровим васпитањем о чему је писао и у поговору књиге *Гојбуљска основна школа*:

„Од како знам за себе, од тада знам и за *моје муке* (А. М.) у мом животу, код куће, за стоком, у пољу, у школи. Све сам подносио са великом надом да то мора проћи. Да, тако је и било, одједном, као преко ноћи престале су батине од деде, престала су и његова викања, прекори и савети, који су били до максимума тачни, који су ми гурали страх у кости“.¹⁴

Црвена школска свеска је, дакле, драгоцен из два круцијална разлога:

- (1) откива примарна чворишта или „матичне ћелије“ стваралачког духа и природни дар дечака и
- (2) доноси драгоцене књижевно-историјске чињенице које прецизно откривају прве Ђорђевићеве прозне радове.

Из школовања у Вучитрну вреди навести још три чињенице првога реда битне за развој *духа и чина* Милоша Ђорђевића: победе на општинским конкурсима поводом ослобођења града на којима је писменим радовима освајао друга места (прва су добијали ђаци са албанске наставе) (1), одлазак у редакцију приштинског „Јединства“ у којем се интересовао за објављивање својих радова (2) и објављивање првих прича у студентском листу „Нови свет“ у Приштини (3). Свака је од значаја. Прва говори о идентификованом и потврђеном дару за писање; друга говори о опредељењу да трага за тим како да се остваре снови и отворе путеви; трећа указује на рана признања и подстицаје у стваралаштву раваној оној првој учитељевој похвали за израду слова А.¹⁵

¹⁴ „Како да се не присетим [...] ‚дисциплине‘ коју је увео учитељ Бргољуб Шћекић, који нас је слао по прут кад згрешимо. На наше лукавство, кад одаберемо слабу шибу, он је сурово одговарао захтевом да донесемо нову, дебљу и јачу“. Видети: *Гојбуљска основна школа*, 113.

¹⁵ У сећању му је остала, казивао је често, и похвала наставника Ликовне уметности, Цветка Глигоријевића, који је приметио иновацију у сликању точкова локомотиве и бојама које је употребио.

Дух културног подвижника

Милош Ђорђевић је 1994. године основао Културну манифестацију „Глигорије Глиша Елезовић“. Име јој је дао по Вучитрнци, првом Србину са Косова и Метохије члану Српске краљевске академије. Кроз програме које је урадио током једне деценије афирмисао се његов дух културног подвижника и они се могу довести природно у везу са *идејом о самониклима као њимарном матичном ћелијом њејовој дара, духа и рада*. Циљеви манифестације били су стварање материјалних споменика српске културе (а), афирмација дела знаменитих Вучитрнаца (б) и афирмација „дела оних који сада стварају и држе се за косовску земљу зубима као за небо“ (в). У уводном слову првог зборника он пише:

„Кренули смо скромно, паралелно афирмишући локалне вредности и ‘спуштајући’ у Вучитрн националне вредности, какве представља Глиша Елезовић са својим делом. Песнички конкурс, награда ‘Вук Филиповић’, име манифестације, награде ђацима, књиге школским библиотекама [...] то доказују“.¹⁶

Носила га је идеја, а идеје су покретачи света говори његов стваралачки дух, да се српски народ на Косову и Метохији само културом може одржати. Нажалост идеја да „наша манифестација и народ наш на Косову и Метохији – имају будућност“ показала се утопијском.¹⁷ Иницирао је подизање споменика Стефану Немањи, Милану Ракићу, Војиславу Илићу и Браниславу Нушићу у Приштини, Вуку Караџићу у Бечу, Слободану Јовановићу у Београду, Григорију Божовићу у Зубином Потоку, Вуку Филиповићу, Војиславу Данчетовићу, Димитрију Фртунићу и Глиши Елезовићу у Вучитрну, Светом Сави, Стефану Немањи, Карађорђу, Милану Ракићу, Василију Острашком у Лепосавићу, Лазару Вучковићу у Горњем Селу код Призрена, Богдану Раденковићу у Звечану, Љубодргу Михајловићу у К. Митровици и другим знаменитим Србима. Све су то били догађаји које су обележили културни програми првога реда и пројекти који заслужују посебан рад.

Више од половине споменика је разрушено и нестало у последњем националном и државном поразу Србије на крају прошлог века. Њихове последице Ђорђевић је слутио и објашњава их беседа на откривању

¹⁶ Милош Ђорђевић, „Уводно слово“, Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић“, Зборник I, Дом културе „Браћа Војиновић“, „Нови свет“, Вучитрн, Приштина, 1996, 3.

¹⁷ *Исто*.

барелефа на родној кући Вучитрнца Војислава Данчетовића (1905–1974), чувеног албанолага, који је на Београдском универзитету основао другу катедру за албански језик у свету, написао албански речник, граматику албанског језика, прикупио албанску народну књижевност. „То на најлепши хуманистички и научни начин говори о духу српскога народа и негира све оне, посебно међу Албанцима, који би да тај народ прикажу као хегемонистички. Истина је да је све то Данчетовић радио у време када сами Албанци у Југославији нису показивали интересовање за школу. Примера ради, већина студената Воје Данчетовића није познавала свој матерњи језик“.¹⁸

Данчетовићу, човеку који је говорио „Ја сам Вук Караџић за Шиптаре на Косову“ ти исти су 1999. године спалили родну кућу и уништили споменик. Узалуд је у беседи Ђорђевић вапио: „Због тога смо данас са Војиславом Данчетовићем и његовим делом и у уверењу да смо схватили шта треба да радимо и шта не сме да нам се догађа“.¹⁹

У том смислу и зато из „Речи уредника“ у првом послератном броју часописа „Баштина“ бележимо неколико идеја које указују на *дух и чин* Милоша Ђорђевића. Прва је, како наводи, из народне пословице: „Никада градови и земље нису горели као када се слушају савети туђина“, и она објашњава природу свих историјских и последњег сукоба Срба и Албанаца. И више од тога она осветљава сву сложеност Ђорђевићеве научне, песничке и културолошке мисли.

Друга се тиче односа према стварности и тачно пресликава дух научника и песника. Пошто је изложио битне чињенице о српском поразу и последицама рата, он записује: „Обраћајући се хришћанској структури српског бића, свиклог трпљењу и патњи, морам још рећи *што душа њоднесе, мерљиво је*. И та сила наша је нада у повратак на Косово и Метохију.“²⁰ Подвучена мисао је део његовог стиха, а последња доказ вере у утопију о којој је писао често анализирајући у прози Григорија Божовића, Данила Николића, Никодима Савића или поезији Стоиљка Станишића и других писаца, на пример.²¹

¹⁸ Милош Ђорђевић, „Војислав Данчетовић – балканолог и полиглот из Вичитрна“, *Зборник 1*, 92.

¹⁹ *Истио*, 97.

²⁰ „Реч уредника“, *Баштина*, 9–10, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић 1999, 6.

²¹ Илустративни су радови „Вера и нација у приповеткама Григориј Божовића“ и „Пројекција завичаја у прози Григорија Божовића“. О томе је говорио на скуповима на Косову и Метохији, у Тирани, и Пољској.

Смисао свих тих програма је израз *духа и чина* М. Ђорђевића и осликава се у наслову културног програма „Неимари јесмо“ посвећеног откривању споменика Милану Ракићу у Лепосавићу.²² У најдубљем значењу он потврђује „језички карактер људског искуства света“ и комуникацију као „услов разумевања смисла“.²³ Сама позивница као мали културни каталог-пројекат²⁴ упућује на студије и огледе у којима је осветљавао телевизијску серију „Ориђинали“²⁵ или научне пројекте „Књижевност старе и јужне Србије“ и друге. То сведочи идеју да је био свестан чињенице „да расте грађевина науке и што се више диже у небо“ она захтева усавршавање теорије сазнања, односно своје методологије. И Ђорђевић је, показују развојни лук и распон његовог духа и чина, то чинио вршећи синтезу критике и књижевности и културе.²⁶

Дух одговорности

Као стваралац Милош Ђорђевић је човек који не трпи импровизацију. Видећи одговорност као прво лице личности, свему је давао *цели* свој стваралачки и људски дух. Међу бројним таквим примерима илустративна је „Поздравна реч“ на отварању научног скупа „Српска књижевност на Косову и Метохији 1945–2000“ поводом обележавања петнаест година постојања Института за српску културу. Присутнима се обраћа кратко беседом која укршта беседничко и поетско у себи, односно стваралачки дух и практични чин:

„Одговорни пред лицем народа, и својим, и према месту које имамо у народу и држави за коју се боримо, колико и она за нас, знамо да све треба променити, а највише нас саме и квалитет рада, и у Институту, и на Универзитету, и у политици. Самообмане не сме бити јер нас неће бити.“

²² Барелеф је рад академског вајара професора Зорана Каралејић и постављен је у просторије Института за српску културу. Беседу о Ракићу одржао је професор Јован Пејчић.

²³ Hans Robert Jaus, *Estetika Recepcije*, (prevela Drinka Gojkovic) Nolit, Beograd, 1978, 31.

²⁴ На позивници су и Ракићеве стихови: *Данас нама кажу, деца овог века, / Да смо недосвојени историје наше..* и изводи из пишчеве биографије.

²⁵ Видети: Милош Ђорђевић, *Стваралачки дух и аналићички чин 1*, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, 2001, 217–228.

²⁶ О томе пише Клаус Улиг у *Теорији књижевне историје* (Службени гласник, Београд, 2010.) у којој разматра проблем критике и традиције у теорији књижевности.

У песми 'Црни Ђорђе' Васко Попа пева:

*Глава ме већ с коца њледа
Ионако нас нема и нема нас
Појмитије ли*

*По души их њо жижи слајкој
По рођајном месецу на челу
По шарци у оку
Не би ли нас било*

*За цвешним кључем њосијања
На дно мора њасје крви
Без осврћања безбудућни за мном*

*На нож им земаљско и небеско
Смрћ је нас одавно сиша
На нож курјаци мојим мезимци њејребола*

*Главе вам са већ са коца кезе
Ионако нас нема и нема мене
Хоћеије ли?*

И не треба нам више речи за сазнање и акцију захтевану у песниковим формулама *Појмитије ли, можеије ли, хоћеије ли?*

И не треба нам више речи за разумевање везе и односа историје и будућности, јер стварности заправо и нема.²⁷

Нажалост они којима се обраћао све су учинили да га изагнају из завичаја и 2006. године су га прогнали са јасним мотивима и под лажним оптужбама.

То је била одбрана Ђорђевићева који је одолевао поратном изгону из Приштине, али изгону од Срба из Лепосавића, истих који су га оставили без посла деценију и по раније, није могао да одоли. Његову оданост завичају суштински илуструје посвета у монографији *Књижевне ујојије Данила Николића (Генеза, стируктура и значење)*: „Отетом завичају као утопији и прибежишту“ и „Онај ко ствара постаје онај ко је створен“.²⁸

²⁷ Милош Ђорђевић, „Појмите ли“, *Башићина*, св. 16, Институт за српску културу-Приштина, Лепосавић, 2003, 11–12.

²⁸ Милош Ђорђевић, *Књижевне ујојије Данила Николића (Генеза, стируктура и значење)*, Агора, Нови Сад, 2010, 5. и 7.

То су велике теме о којима ће писати у свим научним радовима и говорити на међународним научним скуповима у Бечу, Грацу, Тирани, Познању, Софији, Темишвару, и промовисати их у новинским написима и културним беседама и програмима. У последњој монографији двослојног наслова (од којих је први класичан а други поетско-симболички) *Дело Радомира Ивановића (Радосић сиварања и лејоша сазнања)* као мото Ђорђевић је узео критичарев исказ „највише спасоносних решења пронашао сам у књижевнаучној врсти монографији“²⁹ и тако означио дух и природу своје критике и *духа и чина*. Он није пошао од историје књижевности или науке о књижевности као *ојшијеі йреіледа и йрисіуја*, већ од *йроблемскоі и сисіемскоі* у плодноним проучавањима критичара. То је доказ модерног *кријичкоі чина* који је проверавао на монографији као најзначајнијој научној форми.

Иако смо због природе односа, дајући предност чињеницама, избегавали вредносне судове, по закону асоцијација и аналогича, присетили смо се исказа оријенталисте Глише Елезовић (1879–1960), најзнаменитијег Вучитрнца, првог академика са Косова и Метохије, чије је друго издање *Речника косовско мейохискоі дијалекта* Ђорђевић објавио. Пишући о језику свога завичаја и творачким даровима и способностима људи вучитрнског краја, Елезовић каже:

„Човек овог говора упоређен са његовим суседима из наших чистих динарских крајева на западу и северозападу, ако је допуштено такво упоређење, кад прича и пева – *муца*. Али *одрешишо збори* (А. М.) у поређењу са његовим североисточним и источним суседима моравско-вардарским“.³⁰

Својим укупним делом Ђорђевић показује да је и као самоникли одрешито и певао и истраживао стремићи висинама у српском језику и култури. Поезија је у *сиваралачком духу* била његов искон а монографија као најсложенија форма у науци искушење његовог *аналијичкоі чина*. Оцена критике да „монографска студија *Нова књига о Андрићу (Јединство дела и континуишеји идеја)* Милоша Ђорђевића јесте допринос изучавању Андрићевих књижевних остварења у духу

²⁹ Милош Ђорђевић, *Дело Радомира Ивановића*, Удружење Паштровића и пријатеља Паштровића, „Дробни пијесак“, Центар за културу и туризма, Београд, Младеновац, 2024, 7.

³⁰ Глигорје Глиша Елезовић, *Речника косовско мейохискоі дијалекта*, Институт за српску културу, Културна манифестација „Глигорје Глиша Елезовић“, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1998, 547.

са савременом методологијом“ и да су у њој судови о Андрићу поткрепљени и заокружени, јер „успешно примењује исти методолошки поступак као и у студији о Данилу Николићу“³¹ потврђују да је остварио критичко и по/етичко начело песме која нас учи усавршавању знања, осећања и укуса:

*Рас̄ти, рас̄ти мој зелени боре,
Да се њењем њеби у врхове
Да ја с̄иш̄нем све до Све̄ше Горе.*

Дух критичара друштва

Анализу *духа и чина* и „матичних ћелија“ полиграфа Ђорђевића, мислиоца који није умео да ћути и све српске хриди преко којих пролази као јавни посленик, уоквирујемо и следећим доказима. Друштво писаца Косова и Метохије, чији је председник био, упутило је главном и одговорном уреднику Телевизије Приштина писмо „којим устаје у одбрану слободе јавне речи и мишљења и свог председника“ поводом наредбе „да он не може наступати у програму“. Писмо се завршава упозорењем:

„Размислите о кризи духа на којем истрајавате, уз подсећање да је наше највеће добро – баланс интелигенције и слободе коју стварамо у друштву“.³²

О духу народног посленика који не уме да ћути говори и *Писмо* иницијативном одбору Студентског протеста у Београду 1996. године, који је потписало тринаест писаца са Косова и Метохије а у чијем тексту се препознају Ђорђевићев језик и стил:

„Подржавамо ваше захтеве. Гледамо у вас као у савест Србије. Гледамо у вас као у наду Србије. Гледамо у вас као у будућност Србије.

Слободоумни дух српског народа не може уништити поражена идеологија, поражени идеолози, нити било које њихове слуге и служинчад, а нарочито не ненародна телевизија и штампа.

Србија за чекање више нема времена“.³³

Бочна освейљавања личности и дела и „матичне ћелије“ које одређују искон и природу духа и дара окончавамо једним новинским текстом који носи све одлике Ђорђевићевог критичког духа и чина

³¹ Драгољуб Гајић, „Ново читање Андрића“, „Луча“, год. 26, бр. 3–4, Суботица, 2017, 57.

³² Писмо је датирано 24. 02. 1997. а потписао га је секретар друштва Мирко Жарић.

³³ Део писма је објављен у *Нашој Борби*, Београд, 6. 12. 1996, стр. 3.

и осветљава суштину дела и ангажмана који траје пола века. Приврженост песничком стваралачком духу и научном аналитичком чину он показује и пред појавом вештачке интелигенције која прети укидањем песника и за половину смањује потребу књижевницима. „Ако је до сада више од три четвртине оних који су се латили пера секла и одбацивала књижевна критика, сада наступа вештачка интелигенција која ће половину од четвртине преживелих одбацивати, и показати да ни за њима нема потребе. Песници постају технолошки вишак. Иду у шкарт. На сметлиште историје. Као фарисеји у библијско време, недостојни“, пише он, и наставља:

„После пола века живота с пером у руци, за књижевну уметност, ‘прејаку реч’ и неизречивост њену, и уз тајну и лепоту приче и причања, јер човека треба оставити и пустити да прича слободно, како је писао мудрац српског језика и писма, Иво Андрић, питам се: Шта ћемо сад?

Одолевао сам, идући од поезије ка критици, па према драми и, сада, роману. Мислио и веровао да је то пут зрења и усавршавања ствараоца, оног који припада и критичком духу и аналитичком чини, који га чини полиграфом и нужном сваком друштву за сва времена.

Одолевао сам и свима који су песнике сматрали ‘ћакнутим’, вртећи руком и одмахујући главом на њихов помен или кад се сретну са њиховом фантазијом, сликом и визијом [...].

Сада стиже строј вештачке интелигенције, и, после њене појаве, већ у зачетку, дијагноза и налаз: Свет више не треба песнике! Треба их прекрити црвеном оловком и избрисати мишем: клик!

Уместо живог срца и даровитог бољег ума човека о човеку и свету у њему и око њега писаће вештачки ум.

И ми ћемо уживати! И одушевљавати се?

Нисам веровао да ће тако доћи време које је пророковао Бранко Миљковић: ‘Поезију ће сви писати.’

Истина, он тада није мислио на строј вештачке интелигенције. Мислио је на достигнуће и ускрснуће човековог ума и треперећег срца.

На успон духа свих људи“.³⁴

И овај став, као и дело у целину, афирмишу становиште које суштински изражава његова мисао: *кријтика је умност, а поезија је уметност*. У њој је садржан Ђорђевићев универзум.³⁵ Ово је прилика да откријемо

³⁴ Милош Ђорђевић, „Смрт песницима (Уздах и страх пред стројевим кораком вештачке интелигенције)“, *Данас*, интернет издање, 11. 04. 2023.

³⁵ Као критичар и историчар идеја Ђорђевић је тежио исцрпно да анализира сваки проблем. У кратком прилогу, на пример, на темељу битних национаних питања или

још једну особину „матичну ћелију“ Ђорђевићевог стварлачког дара и духа на коју су указали Даница Андрејевић и Ивана Ђорђевић. Реч је о томе да њега подједнако инспиришу *језик и мисао* и да је мисао у свему његово главно осећање. У компјутерским белешкама налази се и овај запис поводом студије *Психологија зла*:

„Полазећи од чињенице да ‘почетак било које емпиријске студије јесте мерење’, Коенова књига³⁶ истражује, на бројним примерима, однос су-ровости и емпатије и доказује да је зло засновано на недостатку или смањењу способности да замислимо бол који наносимо другима. Појам зла као ненаучни он је заменио научним термином емпатија. Емпатију промишља ‘као један од највреднијих ресурса на свету’.³⁷ Коеново је откриће у сазнању ‘да људи могу да претворе једни друге у објекте’, и то је за нас кључна идеја. То се догађа међу члановима породице, брачним партнерима, народима, нацијама, верама, културама. Производ је културе, али и наметнутих чинилаца, који могу бити случајност или смишљено зло.

Којен пита и под микроскопом открива скалу зла: Како људи могу да се опходе према другима као према објектима? Пазите, без открића психолога, наш народ каже: *йосмайраш ме као сѣвар, видиш ме као робу*. Коен каже: ‘Емпатија се дешава када наша пажња престане да буде једнострано усмерена, и уместо тога, постане двострано усмерена’³⁸ и тврди да ‘емпатију немају они који немају способност да предвиђеју осећања других’.

И сада долазимо до кључног доказа. У наставку Ђорђевић пише: „Овако сам књигу преточио у песму“. Следе стихови који откривају матичну ћелију и биће његове поезије, поетике и критичке мисли:

*Не моју да ѿи учиним нишѣа нажао
још мање неко зло
ѿресу ми се руке од сѣраха и бола
јер знам да ме је маѣи учила:
Иако је зло сѣарије од нас и судбине нам
никад не буди, сине, зло, а камоли довека*

идеја културе он предствља проблем хрпом чињеница. О томе сведочи прилог „Културни и научни подвиг Института за српску културу“, *Лейхойис Маѣишце срѣске*, год. 176, јул-август, 2000, књига 466, св. 7–8, 67–70.

³⁶ Сајмон Барон Коен, *Психологија зла*, Клио, Београд, 2012, 27.

³⁷ *Исѣо*, 144.

³⁸ *Исѣо*, 23.

*Екстремна је празнина зима
и њена мајка самоћа и досада
не бацам кључ судбине у јусињу
лакше је наћи илу у иласиу сена
неко авион на небу
Ум је миран ако ја одговори смирују у сласи
Нисам рођен да силујем нији да будем силован
у слейом бесу
Историја нам неће оиросиити нишиа
Ни убисиво у самоодбрани ни љубомору љубавника
ни вођу ираицоца убица.*

То је она иста рефлексива коју налазимо у обраћању гимназијалца у стиховима првих објављених песама:

*Кад би нас
За сваку ирешку
Кажњавали смрћу
Ни један дан
Не бисмо иреживели (Кад би нас“).*

Или:

*Све више ирошлоси смо ближи
Све више бежимо и кад нас
Нико не иони („Све више“).³⁹*

Закључак. – Из мање доступне или расуте и непознате грађе из архива писца маркирали смо неколико „матичних ћелија“ које су услов разумевања и тумачења стваралачке личности Милоша Ђорђевића.

Рад смо поставили као прилог творачком дару и духу песника, научника, новинара и културног подвижника.

Акцентовали смо творачки дух који показује да је он још један од оних људи који су никли у заосталим срединама, како је писао Иво Андрић, али се успињали вредностима. У томе је имао помоћ само у матерњем језику као менталном сосу у којем смо сви од тренутка кад проговоримо. А „живети у свом сосу је исто што и имати идентитет“.⁴⁰

³⁹ Милан (sic.) Милош Ђорђевић, *Весник*, лист Београдског багерског предузећа, год. XIII, бр. 147, август 1972, стр. 19.

⁴⁰ Bata Marjanov, *Đavolji rep – knjiga otuđenja*, Nevezani snop 5, TEMPUS editura, Timisoara, 2015, 29.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Гајић 2017: Драгољуб Гајић. „Ново читање Андрића“. *Луча*, год. 26, бр. 3–4, стр. 57–58.
- Ђорђевић 1971: Милош Ђорђевић. „Магла“. *Нови свет*, год. II, бр. 10–11.
- Ђорђевић 1996: Милош Ђорђевић. „Уводно слово“. Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић“, *Зборник I*, Вучитрн: Дом културе „Браћа Војиновић“, Приштина: „Нови свет“, 3.
- Ђорђевић 1996: Милош Ђорђевић. Војислав Данчетовић – балканолог и полиглота из Вичитрна“. Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић“, *Зборник I*, Вучитрн: Дом културе „Браћа Војиновић“, Приштина: „Нови свет“, 89–97.
- Ђорђевић, Зарковић 1997: Милош Ђорђевић, Божидар Зарковић. *Гојбуљска основна школа*. Приштина: Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић“ – Народна и универзитетска библиотека.
- Ђорђевић 1999: Милош Ђорђевић. „Реч уредника“. *Баштина*. бр. 9–10, стр. 6–7.
- Ђорђевић 2003: Милош Ђорђевић. „Појмите ли“. *Баштина*, св. 16, 11–12.
- Ђорђевић 2010: Милош Ђорђевић. *Књижевне ушћине Данила Николића*. Зрењанин: Агора; Будућност: Нови Сад.
- Ђорђевић 2023: Милош Ђорђевић. „Смрт песницима (Уздах и страх пред стројевим кораком вештачке интелигенције)“. *Данас*, интернет издање, 11. 04. 2023, у 18:43.
- Ђорђевић 2024: *Дело Радомира Ивановића (Рагосић сиварања и лејоша сазнања)*. Младеновац: Центар за културу и туризам, Београд: Удружење Паштровића и пријатеља Паштровића „Дробни пијесак“.
- Елезовић 1998: Глигорије Глиша Елезовић. *Речника косовско мейхохиској дијалектја*. Приштина: Институт за српску културу, Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић“, Народна и универзитетска библиотека.
- Ивић 1996: Павле Ивић. „Приступ“. *Историја српске културе*. Горњи Милановац: Дечје новине, Београд; Удружење издавача и књижара Југославије.
- Јаус 1978: Ханс Роберт Јаус. *Естетика рецејције*. (Прелела Дринка Гојковић). Београд: Нолит.
- Коен 2012: Сајмон Барон Коен, Београд: Клио, *Психологија зла*, 27.
- Одаловић 1986: Мошо Одаловић. *Мама је љајол од љајола радийи*. Приштина: Јединство.
- Павловић 2016: Миливоје Павловић. *Венац шрња за Данила Киша*. Београд: Службени гласник.

Ana Mumovic

DIE „STAMMZELLEN“ EINES SCHRIFTSTELLERS
UND WISSENSCHAFTLERS

(Die Genese der schöpferischen Begabung und des Geistes eines
Wissenschaftlers und eines Kulturasketen)

Ausgehend von der Idee, dass es in jeder kreativen Biographie Knotenpunkte oder „Stammzellen“ einer Persönlichkeit gibt, die als Lackmuspapier für das Verständnis des Ursprungs ihrer Begabung, ihres menschlichen Charakters sowie ihres kreativen Geistes und Temperaments dienen, werden in dieser Arbeit Orte beleuchtet, die wichtig sind, um den Charakter und die Werke von Miloš Đorđević zu verstehen. Wir kartieren Orte aus persönlichen Aussagen, Schulheften, Computernotizen, Reden und Engrammen von Erinnerungen aus der Welt der Kindheit, Praxis und von Erfahrungen. All diese „Seitenblicke“, darunter auf Gesellschaft, Herkunft und Familie sowie insbesondere auf die Beziehung zu Mutter und Großvater werden zu einer notwendigen Voraussetzung für das Verstehen seines Gesamtwerks und seiner Persönlichkeit.

Schlüsselwörter: Miloš Đorđević, kreativer Geist, analytischer Akt, Dichter, Wissenschaftler, Journalist, Kulturschaffender

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82.09:929 Ђорђевић М.(082)

ДУХ и чин Милоша Ђорђевића : тематски зборник
радова / [уредници Ана Мумовић, Арно Вониш ;
превод резимеа Зорица Ђорђевић, Арно Вониш].

- Вршац : Висока струковна васпитачка и медицинска
школа ; Младеновац : Центар за културу и туризам,
2024 (Младеновац : Нова делта). - 353 стр. : илустр. ;
24 см. - (Библиотека Уџбеници и приручници /
Висока струковна васпитачка и медицинска школа,
Вршац ; 121)

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце
уз текст. - Библиографија. - Резиме на енгл. или нем.
језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-7372-320-4

а) Ђорђевић, Милош (1954-) - Зборници

COBISS.SR-ID 152129289